

Assessment of an Astrology Book Belonging to Vaq'a-nüwīs Na'īmā

Muhammet Okudan^{1,*,*}

¹ Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Theology, Department of Sira an-Nebi and Islamic History, Tokat, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 23/01/2024

Accepted: 13/05/2024

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

From the early periods of Islam, Muslim scientists have been interested in astronomy for reasons such as calculating prayer times and determining the direction of the qibla. Although some scientists claim that *Ilm-i Ahkām-i Nujūm* is a part of astronomy, most thinkers have rejected this claim. However, because of the expression "ahkām" in it, many scholars have kept astrology apart from astronomy in the classification of sciences and have not considered it as one of the natural sciences. Although various astrological booklets were presented to the rulers of many Islamic states, the institution of chief astrologers was organized as an independent institution in the Ottoman Empire during the reign of Bāyezid II. During this period, a committee consisting of the chief astrologer, second astrologer, and a group of astrologers was formed, and although it underwent some changes from time to time, the institution continued its existence until the Republic. This article aims to present information regarding the establishment of the chief astrologer institution within the Ottoman Empire, and to outline the subjects covered in astrological booklets as evidenced by a treatise on the provisions from 1712. The study was performed considering the documents uncovered within the Ottoman Archives of the General Directorate of State Archives. The research methodology employed archival and literature scanning techniques. One of the questions that the article seeks to answer is how this institution continued to exist in the Ottoman Empire even though it is emphasized in the Holy Quran and Hadith that the knowledge of the unseen belongs only to Allah. The article also delves into the responses of those involved in this field to these criticisms and highlights the issues addressed in the provisions. Some findings reached in the article are as follows: The main task of this institution is to determine prayer times, observe the Ramadan crescent, and determine the Ashraf time. Moreover, the astrological judgments also include information about the events that will occur within a year. Some sultans cared about carrying out their work in line with the information notes of the chief astrologer, and even requested astrologers from rulers in different geographies, while some did not care. Those who deal with this science were generally trained in a master-apprentice relationship. However, people from different professional groups emerged who were enthusiastic about this science, and although it was not their duty to do so, they prepared astrological pamphlets and presented them to the sultans. One of them is Chronicler Na'īmā Efendi. Na'īmā, the first official Ottoman chronicler, held various administrative positions in the late 17th century and early 18th century. Historians who researched the period in which he was dismissed from office twice cited the provisions drawn up by Na'īmā as the reason for this. Na'īmā openly shared with the public the negativities he could detect in these provisions. This caused him to gain the hostility of the administrators of the period. The inferences he made caused him to be dismissed from various positions. However, Na'īmā continued to write judgments and used political language in the provisions he prepared for 1712 to return to the high bureaucracy. According to him, this is a science and dealing with this science is not against Islam. The information he provides is far from any claim. For example, he stated in his treatise that the sultan would healthily continue his life for a long time, that he could have one or two children in 1712, that there were signs of earthquakes and fires from the positions of the planets, but that the probability of those happening was low. What needs to be done for the state to regain its former power is also mentioned. One of the important issues he focuses on is the navy. To strengthen the navy, he suggested employing talented sailors with clean records and a sense of duty, and that those who threaten the property and lives of the people by committing piracy should be caught and punished. He emphasized the importance of assigning positions to qualified people in the state bureaucracy and wanted a high-level position. Therefore, to regain the old glorious days, the bureaucrats appointed to the provinces must be selected from those competent in the job. Again, inspection is important to ensure and maintain stability. The control mechanism should be activated, those who show incompetence, those who commit corruption and those who oppress the public should be dismissed immediately. He recommended that the state should punish those involved in public order incidents and grant amnesty to those who had served their sentences and reformed to restore public trust. He focused on the internal reasons for the decline of the state, but did not focus on the external reasons. He also mentioned that positive sciences should be given importance. Although he did not dwell on the rapid progress of the West, with which the Ottoman Empire was in constant struggle, that is, on the external causes of regression, he emphasized the importance of positive sciences. Although this treatise is a treatise on provisions, it is similar to advice/Islihatnames in revealing the period's problems and offering solutions. However, no information has been found as to whether it was considered by the sultan of the period.

Keywords: Sira an-Nabi and Islamic History, Ottoman State, Na'īmā, Astrology, Augur.

Vak'anüvis Naîmâ'ya Ait Bir Ahkam Defterinin Değerlendirilmesi

Süreç

Geliş: 23/01/2024

Kabul: 13/05/2024

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

ÖZ

Müslüman bilim adamları, namaz vakitlerinin hesaplanması, kible yönünün tespit edilmesi gibi nedenlerden dolayı astronomi ilmi ile İslam'ın erken dönemlerinden itibaren ilgilenmeye başlamışlardır. Bu bilim dalıyla yakından ilişkili olduğu düşünülen İlm-i Ahkâm-ı Nücüm'un, astronominin bir parçası olduğu iddia edenler de olmuştur. Ancak, içindeki "ahkâm" ifadesi nedeniyle birçok ilim adamı bilimler tasnifinde, İlm-i Ahkâm-ı Nücüm'ü, astronomiden ayrı tutmuş onu doğal ilimlerden saymamışlardır. Birçok İslam Devleti'nin yöneticisine çeşitli ahkâm risaleleri sunulsa da müneccimbaşılık bağımsız bir kurum olarak Osmanlı Devleti zamanında, II. Bayezid döneminde teşkilatlanmıştır. Bu dönemde müneccimbaşı, ikinci müneccim ve müneccimlerden oluşan bir heyet oluşturulmuş, zaman zaman birtakım değişikliklere uğrasa da kurum varlığını Cumhuriyet'e kadar devam ettirmiştir. Bu makalenin amacı Osmanlı Devleti'nin bir kurumu olan Müneccimbaşılık kurumu hakkında bilgi vermek ve 1712 yılında yayımlanmış bir ahkam risalesinden yola çıkarak bu tür risalelerde hangi konuların ele alındığını ortaya koymaktır. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivinde tespit edilen belgeler ışığında bu çalışma yapılmıştır. Yöntem olarak Arşiv ve literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Makalenin cevap aradığı soruların başında Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde gaybın bilgisinin yalnız Allah'ta olduğu vurgulanmasına rağmen Osmanlı devletinde bu kurumun varlığını nasıl devam ettirdiği ve bu ilimle uğraşanların bu eleştirilere nasıl cevap verdiği, ahkamlarda hangi konulara değinildiği? Gibi konular gelmektedir. Makalede ulaşılan bazı bulgular şunlardır: Bu kurumun temel görevi namaz vakitlerinin belirlenmesi, ramazan hilalinin gözlemlenmesi, eşref saatinin tespit edilmesidir. Bununla birlikte bir yıl içerisinde meydana gelecek olan olayların bilgisine de ahkâm kısmında yer verilmektedir. Bazı padişahlar yapacakları işleri müneccimbaşının bilgi notları doğrultusunda gerçekleştirmeyi önemsemişler, hatta farklı coğrafyalardaki yöneticilerden müneccim talebinde bulunmuşlar, bazıları ise önemsememişlerdir. Bu ilimle uğraşanlar genellikle usta çırak ilişkisi içerisinde yetişmişlerdir. Bununla birlikte farklı meslek gruplarına mensup olanlardan da bu ilme heves edenler ortaya çıkmış, kendilerinin görevleri olmadıkları halde ahkâmlar hazırlamışlar ve bu ahkâmları padişahlara sunmuşlardır. Bunlardan biri de Vakantüvis Naîmâ Efendi'dir. İlk resmî Osmanlı Vakanüvisi olan Naîmâ 17. yüzyılın sonları 18. yüzyılın başlarında değişik idari görevlerde bulunmuştur. İki defa görevinden azledilmiş dönemi araştıran tarihçiler tarafından buna gerekçe olarak Naîmâ'nın düzenlemiş olduğu ahkamlar gösterilmiştir. Naîmâ bu ahkamlarda kendince tespit edebildiği olumsuzlukları açık bir şekilde kamuoyu ile paylaşmıştır. Bu da dönemin idarecilerinin düşmanlığını kazanmasına neden olmuştur. Ancak Naîmâ ahkam yazmaya devam etmiş, yüksek bürokrasiye dönebilmek için 1712 yılı için hazırladığı ahkâmında siyasi bir dil kullanmıştır. Ona göre bu bir ilimdir ve bu ilimle uğraşmak İslam'a aykırı bir durum değildir. Verdiği bilgiler ise iddiadan uzaktır. Mesela padişahın yaşamını sıhhatli bir şekilde uzun süre devam ettireceğini, 1712 yılı için bir iki çocuk sahibi olabileceğini, gezegenlerin konumlarından deprem ve yangın emaresi olduğunu, ancak bu yangın ve depremlerin gerçekleşme ihtimalinin düşük olduğunu risalesinde belirtmiştir. Devletin eski gücüne kavuşması için yapılması gerekenlere de değinilmiştir. Üzerinde durduğu önemli konulardan biri donanmadır. Donanmanın güçlendirilmesi için sicili temiz, görev bilincine sahip yetenekli denizcilerin istihdam edilmesini, korsanlık yaparak, halkın malını, canını tehdit edenlerin ise yakalanıp cezalandırmasını önermiştir. Devlet bürokrasisinde liyakatli kişilere görev verilmesinin önemi üzerinde durmuş, bununla birlikte kendisine üst düzey bir görev verilmesini de istemiştir. Ona öre eski ihtişamlı günlere tekrar kavuşmak için taşraya atanan bürokratların işin ehli olanlar arasından seçilmesi gerekmektedir. Yine istikrarı sağlamak ve devam ettirebilmek için teftiş önemlidir. Denetim mekanizması çalıştırılmalı yetersizlik gösterenler yolsuzluk yapanlar halka zulmedenler derhal görevden alınmalıdır. Devletin halk içerisinde güveni yeniden tesis etmesi için asayiş olanlara karışanları cezalandırmasını, cezasını çekip ıslah olmuşlara da af çıkarmasını tavsiye etmiştir. Devletin gerilemesindeki iç nedenler üzerinde durmuş ancak dış nedenler üzerinde durmamıştır. Bununla birlikte pozitif bilimlere önem verilmesine değinmiştir. Osmanlı'nın sürekli mücadele içerisinde olduğu Batı'nın hızlı bir şekilde ilerlemesi üzerinde yani her ne kadar gerilemenin dış sebepleri üzerinde durmuş olmasa da pozitif bilimlere önem verilmesi üzerinde durmuştur. Bu risale her ne kadar ahkam risalesi olsa da dönemin sorunlarını ortaya koyması ve çözüm yolları sunması açısından nasihatname/İslahatnamelere benzemektedir. Ancak, dönemin padişahı tarafından dikkate alınıp alınmadığı konusunda herhangi bilgiye ulaşılamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyeri Nebi ve İslam Tarihi, Osmanlı Devleti, Naîmâ , Astroloji, Müneccim

muhammet.okudan@gop.edu.tr

0000-0002-3400-1410

Citation / Atıf: Okudan, Muhammet. "Vak'anüvis Naîmâ'ya Ait Bir Ahkam Defterinin Değerlendirilmesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/1 (Haziran 2024), 144-159. <https://doi.org/10.18505/cuid.1424366>

Giriş

Tarih boyunca insanlar geleceği hep merak etmiş ve ondan haber almak için çeşitli teknikler ve manevi yöntemler kullanmışlardır. Yıldızların ve gezegenlerin konumları, remiller, rüyalar gibi birbirinden farklı unsurları geleceğin bilgisine sahip olmak için yorumlamış ya da hesaplamışlardır. Astroloji ya da Osmanlı'daki karşılığı olarak ilm-i ahkâmı nücûm da bu yöntemlerden bir tanesidir.

İlm-i ahkâm-ı nücûm, yıldızların ve gezegenlerin konum ve hareketlerinden yola çıkarak dünyada olan olayları yorumlamaya ya da tahmin etmeye yarayan bilim, bazılarında göre ise bir sanattır. Astroloji, İslam bilim tarihinde tabii ilimlerden sayılmış ancak ismindeki “ahkam” terimi sebebiyle yakın ilişki içerisinde olduğu astronomiden ayrıldığı kabul edilmiştir.¹

Kur'an-ı Kerim'de geleceğin yalnız Allah tarafından bilineceği herhangi bir yoruma mahal vermeyecek şekilde belirtilmiştir. Bununla birlikte güneş, ay ve yıldızlar çeşitli surelere konu olmuş, 53. sureye “Necm” 85. sureye de “Buruc” adı verilmiştir. Buruc yani burçlar kavramı ise Yunan astronomi kitaplarının Arapça'ya tercüme edilmesinden sonra yazılan klasik tefsirlerin çoğunda genellikle “ayın ve güneşin menzilleri” şeklinde açıklanmış ve bilinen on iki burcun adları sıralanmıştır.²

Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber'e atfedilen birçok hadis de bulunmaktadır. Bu hadislerde Hz. Peygamber gökyüzünü gözlemleyerek olayları yorumlayanları ve meydana gelmiş olayları yıldız ve gezegen hareketlerine bağlayanları sert bir şekilde eleştirmiş, bu işlerle uğraşanlarla oturup kalkmamayı öğütlemiştir. Hz. Muhammed'e s.a.v. göre yıldızlar gökyüzünü süslemek, gaipten haber almaya çalışan şeytanlara taş atmak ve yön bulmak için yaratılmıştır. Peygamberimize göre kim yıldızlar hakkında başka yorumlar yapmaya kalkarsa hata edip nasibini zayı etmiş, kendisini ilgilendirmeyen ve bilgisi olmayan hatta bilmekte peygamberler ve meleklerin bile acze düştükleri bir hususta külfete girmiş olur.³

İslam bilim literatüründe tencim, ahkâm-ı nücûm, ilm-i ahkâm-ı nücûm, ilm-i ahkâm olarak isimlendirilen ve tıp ve simya gibi tabii ilimler sınıfından kabul edilen astroloji ile ilmi heyet, ilmi felek diye adlandırılan ve matematiksel ilimlere giren astronomi birlikte ilm-i nücûm olarak adlandırılıyorlardı. Dolayısıyla hem astroloji hem de astronomi ile uğraşanlara müneccim adı verilmekteydi. Müneccimler hem takvim hazırlayıp namaz vakitlerini hesaplıyorlar hem de içinde buldukları yılda meydana gelmesi muhtemel olayları anlatan ahkam eserleri kaleme alıyorlardı. Ahkam eserlerinde ise yaptıkları işlerin gelecekte haber vermek olmadığını vurgulamak zorunda kalıyorlardı.⁴

¹ Tevfik Fehd, “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/124. R. Hakan Kırkoğlu - Saadet Özen, *Sultan ve Münecimi: 18. Yüzyıl Osmanlı Sarayında İlm-i Nücûm* (İstanbul: Doğan Kitap Yayınları, 2017), 34.

² *Kur'ân Yolu* (Erişim 10 Aralık 2020), Hicr 54/16.

³ Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kādîhân Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-'Ummâl fî Süneni'l-Akḫvâl ve'l-Ef'âl* (Müessesetü'r-Risâle, 1981), 6/147.

⁴ Detaylı bilgi için bk. Salim Aydüz, *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık ve Müneccimbaşılar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

Yapılan literatür taramasında günümüze kadar Türkiye’de münecimlik ve ilm-i ahkâm-ı nücûm ile ilgili yapılmış doktora tezi tespit edilememiştir.⁵ Salim Aydüz tarafından hazırlanan *Osmanlı Devleti’nde Münecimbaşılik ve Münecimbaşılar* adlı yüksek lisans tezi,⁶ Gülçin Tunalı Koç tarafından hazırlanan *Sadullah el-Ankaravi: Bir Osmanlı Müneciminin Gündelik Endişeleri* adlı yüksek lisans tezi,⁷ Esmâ Özçelik Morkoç tarafından hazırlanan *Osmanlı Devleti’nde Münecimbaşılik ve Münecimbaşı Hüseyin Efendi* adlı yüksek lisans tezi,⁸ Remzi Hakan Kırkoğlu tarafından hazırlanan *İlm-i Nücûm ve Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Sarayındaki Rolü* adlı yüksek lisans tezi,⁹ Tuğçe Dalkırdan tarafından hazırlanan *Osmanlı’da İlm-i Nücûm ve Münecimler (1580-1839)* adlı yüksek lisans tezi,¹⁰ Ceren Aksoy tarafından hazırlanan *Tercüme-i Ahkâm-ı Nücûm (Giriş-İnceleme- Transkripsiyonlu Metin)* adlı yüksek lisans tezi,¹¹ Şenay Yangel tarafından hazırlanan *Türk Medeniyetinde Astronomi, Astroloji ve Münecimbaşılik* adlı kitabı ile Orhan F. Köprülü tarafından hazırlanan *İlm-i Nücûma âid Bir Risâlenin Tarihi Kaynak Olarak Ehemmiyeti* adlı makalesi bu alanda yapılmış çalışmalardan bazılarıdır.

Bu çalışmada Osmanlı’da münecimbaşılik kurumuyla ilgili genel bir bilgi verildikten sonra Vakanüvis Naîmâ’ya ait 1712 tarihli bir ahkam risalesi değerlendirilecektir. Yukarıda değinilen çalışmalar arasından bu çalışmayı özgün kılan husus, ahkamlarda belirtilen konuların gerçekleşip gerçekleşmediğini irdelemesi ve münecimlerin kendilerine yönelttilen “gelecekte haber veriyorsunuz” eleştirilerine vermiş oldukları cevapları ortaya koymasındır. Çalışmanın temel kaynakları arşiv belgeleridir. Bunun yanında tez, kitap makale gibi bilimsel yayınlarda ikincil kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışma yapılırken okuma ve yazma kolaylığı açısından transkripsiyon alfabesi, kurum isimleri, bazı temel kavramlar ve dipnotlar hariç kullanılmamıştır.

-
- ⁵ Menderes Velioğlu, *Münecim Riyâzî Ali Çelebi’nin Hayatı, Telifâtı ve Muhallefâtı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023). adlı doktora tezi vardır. Ancak yazarın kendi ifadesiyle “tezin amacı münecimlik kurumunu incelemek değildir” şeklinde belirtmesi ve tezin içeriğinden yola çıkarak yapılan çalışmalar arasında zikredilmemiştir.
- ⁶ Aydüz, *Osmanlı Devleti’nde Münecimbaşılik ve Münecimbaşılar*. Münecimbaşılik kurumuyla ilgili yapılan en detaylı tezdır. Kendisinden sonra yapılan birçok çalışmaya kaynaklık etmiştir. Yazar, münecimbaşılik kurumunun ihdasından lağvedilmesine kadar olan süreci detaylı bir şekilde incelemiştir.
- ⁷ Gülçin Tunalı Koç, *Sadullah el-Ankaravi: Bir Osmanlı Müneciminin Gündelik Endişeleri* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002). Yazar, Sadullah el-Ankaravi’nin düzenlemiş olduğu takvimler ve zayıç mecmualarındaki notlarından yola çıkarak gündelik endişelerini incelemiştir.
- ⁸ Esmâ Özçelik Morkoç, *Osmanlı Devleti’nde Münecimbaşılik ve Münecimbaşı Hüseyin Efendi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018). Yazar, münecimbaşılik kurumu hakkında bilgi aktardıktan sonra Münecim başı Hüseyin Efendi’nin hayatı hakkında detaylı bilgi vermiştir.
- ⁹ Remzi Hakan Kırkoğlu, *İlm-i Nücûm ve Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Sarayındaki Rolü* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016). Yazar tezinde özellikle III. Mustafa saltanatına (1757-1774) odaklanarak ilm-i nücûm’u ve Osmanlı saray dinamikleri bağlamında ilm-i nücûm pratiğini incelemiştir.
- ¹⁰ Tuğçe Dalkırdan, *Osmanlı’da İlm-i Nücûm ve Münecimler (1580-1839)* (Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019). Yazar tezinde ilm-i nücûm ve münecimlerin Osmanlı devlet yönetimi ve toplum faaliyetlerindeki etkilerinin neler olduğunu irdelemiştir.
- ¹¹ Ceren Aksoy, *Tercüme-i Ahkâm-ı Nücûm (Giriş-İnceleme- Transkripsiyonlu Metin)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019). Yazar, bu çalışmada astroloji ve astronomi ile ilgili genel bilgiler verdikten sonra Tercüme-i Ahkâm-ı Nücûm adlı eseri tanıtmış ve muhtevası üzerinde durmuştur.

1. Müneccimbaşılık Kurumu ve Müneccimlerin Görevleri

Osmanlı devletinde müneccimbaşılık kurumunun ne zaman oluşturulduğu kesin olarak bilinmese de ilk takvimin Sultan II. Murad (1421-1444, 1446-1451) devrinde hazırlandığı, Fatih Sultan Mehmed'in (1444-1446, 1451-1481) Rumeli Hisarının temelini atarken müneccimlerden vakti muhtarı öğrenip ona göre kale inşaatına başladığı dönemin kroniklerinde yer almaktadır.¹² Bu müessesenin kurum olarak ortaya çıkması ise II. Bayezid (1481-1512) dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde ilk defa Seydi İbrahim bin Seyyid'in müneccimbaşı, İshak Efendi'nin ise ikinci müneccim olarak istihdam edildiği görülmektedir.¹³ Bu kurumun müneccimbaşı, ikinci müneccim ve müneccimlerden oluşan bir kurul şeklinde kurumsallaşması ilk defa Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkmıştır.¹⁴

Başlangıçta babadan oğula ya da usta çırak ilişkisi içerisinde öğrenilen bu ilim daha sonra formel eğitime dönüşmüş ve ilm-i nücûmla ilgili eğitim veren bir mektep dönemin müneccimbaşı Hüseyin Hüsni Efendi ve ikinci müneccim Sadullah Efendi'nin girişimiyle kurulmuştur.¹⁵ Mekteb-i Fenn-i Nücûm ismi verilen bu eğitim kurumunun ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle 13 Rabiulevvel 1258/24 Nisan 1842 tarihli bir belgede fenn-i nücûm tahsili yapan altı öğrenci için Mekteb-i Tıbbîye-i Adliye'de uygun bir yerin tahsis edilmesi istenmiştir.¹⁶ Bu mektebin açılmasıyla yetinilmemiş daha sonra ilm-i nücûm konusunda tahsil görmek üzere Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir.¹⁷ Mekteple ilgi tespit edebildiğimiz en geç tarihli belgenin 29 Zilhicce 1259/20 Ocak 1844 tarihli olması mektebin ömrünün uzun olmadığı açıldıktan kısa bir süre sonra kapandığı düşüncesini oluşturmuştur.¹⁸

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden bu kurum son müneccimbaşı Hüseyin Hilmi Efendi'nin 1924 yılında vefat etmesiyle ilga edilmiş yerine baş muvakkitlik kurumu ihdas edilmiştir.¹⁹ Öyle anlaşılıyor ki, aydınlanma ile beraber Batı'da astrolojinin bilim dışı kabul edilmesi, müneccimlerin ahkamlarının doğru çıkmaması, gelecekte haber vermesi, bazı padişahların olumsuz tutumları gibi nedenlerle eski itibarını kaybeden bu kurum, Cumhuriyet ile birlikte lağvedilmiştir.

Müneccimbaşının temel görevleri rakam takvimi, zayıç ve Ramazan imsakiyesi hazırlayarak padişah ve üst düzey devlet adamlarına sunmak, doğacak şehzadenin tahminen hangi tarih ve saatte doğacağından yola çıkarak burcunu ve yükselen burcunu tespit etmek ve Sultan'a ahkam takvimi hazırlamaktır.

Padişahların ilm-i nücûma dolayısıyla ahkam takvimleri ve zayıç hazırlanmasına ve hazırlanan zayıçedeki eşref saatine göre hareket etme konularına bakışları farklı olmuştur. Her ne kadar bu

¹² Tâcîzâde Cafer Çelebi, *Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi: Tâcîzâde Tuğrâyî Ca'fer Çelebi Münşeâtından / Mukaddime Halis* (İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmânî Şirketi, 1331), 10; Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. Vladimir Mirmiroğlu (İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1956), 169.

¹³ Aydüz, *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık ve Müneccimbaşılar*, 24-25.

¹⁴ Aykut Kazancıgil, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007), 87.

¹⁵ Salim Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi", *Bellekten* 70/257 (01 Nisan 2006), 249-250.

¹⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *İrâde-i Dahiliyye [İ.DH.]*, No.16, Gömlek No. 2826.

¹⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Tahrirat [HR.TH.]*, No.196, Gömlek No. 14.

¹⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Maarif [C.MF.]*, No. 134, Gömlek No. 6665.

¹⁹ Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi", 173-174.

kurum Sultan II. Bayezid (1481-1512) zamanında kurumsallaşsa da konuyla yakından ilgilenen ve devlet işleriyle ilgili işleri sürekli müneccimlere danışan padişah III. Mustafa (1757-1774) olmuştur. Yapacağı her türlü faaliyeti müneccimlere danışan Sultan III. Mustafa (1757-1774) bununla yetinmemiş, Avrupa devletlerinin başarılarının arkasında yetenekli müneccimlerin var olduğunu düşünerek Fransız sefirinden ve Prusya kralı II. Friederich'den kendisine müneccim göndermelerini istemiştir. Prusya kralı ise başarının sırrının müneccimlerde değil, iyi bir tarih bilgisi, dolu bir hazine ve teknolojik yeniliklerle donatılmış disiplinli bir ordu olduğunu ifade etmiştir. Yine III. Mustafa (1757-1774) oğlu Selim'in cihangir bir padişah olması için müneccimlere ana rahmine düşme anını hesaplatmıştır.²⁰ Bu konuyla ilgili bir diğer olay ise kendisinden çeşitli askeri malzemeler talep eden Fas Kralı'na yazdığı mektupta hizmetinde yetenekli müneccimlerin çalıştığını işittiğini, bu mektup yazılmadan önce de birisini İstanbul'a göndermesini istediğini ancak bunun gerçekleşmediğini belirterek istediği top, humbara malzemelerini göndereceğini ifade etmiş ve kendisine yetenekli bir müneccimin gönderilme talebini yinelemiştir.²¹ Büyük bir kütüphane kuran ve topladığı yazma eserleri bu kütüphanede toplayan Ragıp Paşa vefat edince III. Mustafa (1757-1774), Ragıp Paşa'nın Acem'den getirttiğini duyduğu bir nücûm kitabının bulunarak kendisine getirilmesini istemiştir.²² Yapılan incelemede böyle bir kitabın kütüphanede olmadığı Sultan'a söylenince bu sefer acemden geldiği söylenen bu müneccim risalesinin nerede olduğunun tahkik edilmesi emrini vermiştir.²³ Bu türden uygulamaların işe yaramadığını yazdığı manifesto niteliğindeki fermanı öğrendiğimiz kişi ise Sultan I. Abdülhamid'dir. Ancak şunu öncelikli olarak ifade etmeliyiz ki I. Abdülhamid (1774-1789) başlangıçta gelenek halini almış ve kanıksanmış uygulamalara karşı herhangi bir tepki ortaya koymamıştır. Hatta yeğeni Selim'in doğum zayiçesini başka bir müneccime yorumlatmış,²⁴ ordunun Rusçuk kışlağına hareket edeceği uygun saatin değiştirilmesi ile ilgili olarak gönderilen müneccim pusulasını sadrazama göndermiştir.²⁵ Ancak "ordunun hareket etmesi için uygun zaman değildir" denilerek, ordunun hareketinin sürekli ertelenmesine öfkelenen I. Abdülhamid (1774-1789), Peygamber Efendimizin işlerini yaparken müneccimlere sormadığını, kendisinin de Allah'a tevekkül ettiğini, düşman üzerlerine saldırıya geçerse müneccimlerin belirlediği saat gelmemiştir diye karşılık vermeyeceğiz mi diye sorarak, bu durumu eleştirmiştir.²⁶ Devamında ise belirlenen saatlerin müneccimlerin yalancılığı olduğunu söylemiş, şayet bunların her dediği saati uygulamaya kalkarsak iki ayda Edirne'ye varamayız diyerek müneccimlerin her söylediklerinin adım adım takip edilmesine tepki göstermiştir.²⁷ I. Abdülhamid (1774-1789) ile ilgili kaynaklarda geçen diğer bir rivayet ise aslında onun ilm-i nücûm hakkında yaşadığı ikilemi göstermesi açısından önemlidir. Asım tarihinde geçen rivayete göre Sultan, ikinci müneccim Yakup Efendi'ye tarihteki bazı önemli şahsiyetlerle şehzadelerin doğum

²⁰ Kemal Beydilli, "Mustafa III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 31/282.

²¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*, No. 731, Gömlek No. 53.

²² Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*, No. 531, Gömlek No. 28.

²³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*, No. 790, Gömlek No. 25.

²⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*, No. 807, Gömlek No. 49.

²⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayun [HAT]*, No. 14, Gömlek No. 576.

²⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayun [HAT]*, No. 22, Gömlek No. 1053.

²⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayun [HAT]*, No. 22, Gömlek No. 1054.

zayıçelerinin olduğu bir kitap göstermiş ve yeğeni Şehzade Selim'in doğum zayıçesi ile Hz. Ali'nin doğum zayıçesinin birebir aynı olduğunu dolayısıyla Selim'in sonun da Hz. Ali gibi olacağını ima etmiştir.²⁸ Halil Hamid Paşa'yı yeniçerilere darbe yaptırıp yerine yeğeni Selim'i getirecek diye azl edip idam ettirmesi,²⁹ şehzadenin doğum zayıçesini farklı müneccimlere gönderip yorumlatması, I. Abdülhamid'in (1774-1789) iktidarını kaybetme ve akabinde öldürülme korkusuyla yaşadığı, başına ne geleceğinden emin olamadığı için bazen müneccimlere danıştığı bazen kararlarını eleştirdiği sonucuna ulaşabiliriz.

Ahkam takvimleri ise müneccimleri, sultan ya da halk nezdinde prestijli kılan takvimlerdi. Osmanlı kroniklerinde müneccimlerin Fatih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481), I. Ahmed (1603-1617), II. Osman (1618-1622), IV. Murad'ın (1623-1640) ölüm tarihlerini hazırladıkları ahkam takvimlerinde şifreli olarak belirttikleri geçmektedir.³⁰ Padişahların ölüm tarihlerini dolayısıyla yeni padişahın tahta çıkış tarihini bilen müneccimler itibarlarını artırmış ve konumlarını güçlendirerek görevleri dışında birçok olaya müdahale etmişlerdir. Bunlar içerisinde en meşhurları Mehmed Çelebi ve Hüseyin Efendi'dir. İkisi de ahkamlarında olmasını öngördüğü olayların gerçekleşmesiyle ün kazanmıştır. Ancak Müneccimbaşı Mehmed Çelebi Efendi, Sultan I. Ahmed'in (1603-1617) vefatına ahkamlarda yer vermediği gerekçesiyle rakipleri tarafından eleştirilmiştir. Bunun üzerine Mehmed Çelebi ahkam defterini çıkarmış ve oradaki şu cümleyi göstermiş ” “پادشاه فوتنه اسلام” “padişahı İslam'ın kuvvetine” devamında ise kuvvetine kelimesindeki kafın noktalarından birini kırmızı diğerini ise siyah koyduğunu sadece siyah noktalar okunduğunda bunun “فوتنه” fevtine yani İslam padişahının ölümüne anlamına geldiğini savunmuş, böylece itibarı daha da artmıştır.³¹ Müneccimbaşı Hüseyin Efendi ise ahkâmında IV. Murad'ın (1623-1640) vefatını “Hüseyini nâ-Murad” (Muradsız Hüseyin) şeklinde belirttiği yazmaktadır.³² Müneccimbaşlarının I. Ahmed'in (1603-1617) ve IV. Murad'ın (1623-1640) ölümünü bildiğine dair kayıtlar Atâî³³ ve Nâîmâ'da³⁴ geçmektedir. Bu gerçekten de müneccimlerin Sultanların ölüm tarihini bildiği anlamına gelmez. Halk arasında efsaneleşmiş bir rivayeti kitabına alan Atâî'den sonra, bu rivayet, onu kaynak olarak kullanan Katip Çelebi tarafından da kayda geçirilmiş, aynı rivayet bu defada Katip Çelebi'yi kaynak olarak kullanan Nâîmâ tarafından yazılmış olmalıdır. İkinci olarak da padişahların ölüm tarihlerini bildikleri takdirde prestij kazanacaklarını düşünen bazı müneccimler her yıl hazırladıkları ahkamlarda padişahların vefatına dair bazı şifreler koymaları ihtimal dahilindedir. Padişahların vefatı gerçekleşikten sonra da, o yılki ahkamı çıkararak ben zaten buraya padişahın öleceğine dair notu şifreli olarak düşmüştüm deyip, hem yeni sultan nezdinde hem de halk

²⁸ Vakainüvist Mütercim Asım Efendi, *Asım Tarihi* (İstanbul, 1284), 1/346.

²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Halil Hamid Paşa”, *Türkiyat Mecmuası* 5 (1936), 249.

³⁰ Ayduz, *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık ve Müneccimbaşılar*, 96.

³¹ Kâtip Çelebi, *Fezleke: Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)* Hazırlayan: Zeynep Aycibin, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016), 712.

³² Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 1035.

³³ Nev'izade Atâî, *Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri: Hadaiku'l-Hakaik Fi Tekmiletî's-Şakaik* Hazırlayan: Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 2/764.

³⁴ Nâîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Nâîmâ (Ravzatü'l-Hüseyin Fi Hulâsat-i Ahbâri'l-Hafikayn)* Hazırlayan: Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2014), V/1272.

nezdinde itibar kazanmak istemiş de olabilirler.³⁵ Bunun tam olarak açığa çıkabilmesi için öncelikli olarak I. Ahmed'in (1603-1617) ölüm tarihi olan 1617 ve IV. Murad'ın (1623-1640) ölüm tarihi olan 1640 yıllarına ait orijinal ahkamların bulunması şarttır. Bununla beraber bu müneccimbaşlarının farklı yıllarda yazdıkları ahkamları tespit edip bu ahkamlarda Sultanların öleceğine dair ben demiştim diyebilecekleri şifreli bir yazı olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. Ancak bugün için maalesef bu ahkamlara ulaşılamamıştır.

2. Risalenin Değerlendirilmesi

Risalenin kaleme aldığı XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti için gerilemenin başladığı yüzyıl olarak kabul edilmektedir. Karlofça antlaşmasıyla başlayan süreç Prut zaferi, Mora yarım adasının geri alınması gibi birkaç başarı dışında genel olarak Osmanlı ordularının yenildiği, Devletin neredeyse bütün kurumlarında bozulmaların hızlandığı, ekonomik ve askeri krizlerin yönetim alanlarına sıçradığı bir dönem olarak bilinir. Merkezi yönetimdeki bu bozulma taşraya da sirayet etmiş, taşra yöneticileri kendi çıkarları doğrultusunda halkı ezmiştir. Osmanlı ordusu dönemin savaş teknolojilerine göre kendisini yenileyememiş ve ordu disiplini bozulmuştur. Savaş zamanı düşman karşısında varlık gösteremeyen ordu, barış zamanı ise siyasete müdahil olup kargaşaya neden olmuştur. Aşiretler yol kesme, yağmacılık, adam öldürme gibi birçok asayiş olayına karışmalarına rağmen kontrol altına alınamamış, yerleşik hayata geçirilme çabaları sonuçsuz kalmıştır. Bu yüzyılda devleti yeniden organize etmek için girişilen faaliyetlerden bir sonuç elde edilememiş 1792 yılında imzalanan Yaş antlaşması ile devlet dağılma aşamasına geçmiştir.³⁶

Çalışmamıza konu olan risale Devlet Arşivler Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Altı varaktan oluşan defterin birinci varacağı boştur. Naîmâ Mustafa Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Kendisi Osmanlı Devleti'nin resmi ilk vakanüvisidir. Kısaca *Naîmâ Tarihi* olarak isimlendirilen eseriyle gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde ilgi odağı olmuştur. Naîmâ Efendi, 1655 yılında Halep'te doğmuştur. İstanbul'a gelerek burada sarayı atik baltacılar grubuna girmiş daha sonra divan katipliği, Anadolu muhasebeciliği gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. Bir dönem gözden düşüp saraydan ve İstanbul'dan sürülmüşse de teşrifatçılık ve divitdarlık görevlerinde bulunduktan sonra tekrar Anadolu muhasebeciliğine getirilmiştir. 1716 yılında Mora seferine çıkan Damat Ali Paşa beraberinde getirdiği Naîmâ'yı Mora'da bırakmış aynı yıl içerisinde de Mora'da vefat edip defnedilmiştir.

Naîmâ'nın makalemize konu olan özelliği ise ilm-i nücûma olan merakıdır. Sarayda taraftar bulması ve hızlı bir şekilde yükselmesinin nedenlerinden biri de ahkam ve zayıç düzenlemedeki yeteneğidir. Ancak bu yeteneği hızlı şekilde yükselmesini sağladığı gibi iki defa da makamından azledilip sürülmesine neden olduğu belirtilmektedir. İlk azledilip sürgün edilmesi 1706 yılında

³⁵ Nitekim IV. Murad'ın ölüm tarihini bildiği iddiasıyla meşhur olan Müneccimbaşı Hüseyin Efendi'nin görevden azledilmesiyle ilgili Naîmâ ve diğer kaynaklarda IV. Mehmed'in cülusunu yanlışlıkla şifreli bir şekilde ölüm tarihi vermesi ve düşmanları tarafından şifreli bilginin tespit edilip sultana bildirilmesi şeklinde geçmektedir. Bu bilgi bizim görüşümü destekler mahiyettedir. Burada yanlışlıkla yazılmadan ziyade, Hüseyin Efendi popülerliğini devam ettirme adına her yıl yazdığı ahkamlarda padişahın ölümüyle bir bilgi şifrelemesi kuvvetle muhtemeldir.

³⁶ Detaylı bilgi için bk. Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008).

gerçekleşmiştir. Bazı kaynaklarda onun dilini tutamayıp sivri dillik yapması sebep olarak gösterilse de Baysun, bunu bazı devlet adamları için düzenlediği zayıçelerde olumsuzluklardan bahsetmesine bağlamaktadır.³⁷ İkinci kez saraydan sürgün edilmesi de aynı sebeptir. Kendisini rakip olarak gören aynı zamanda Damat Ali Paşa'nın da güvendiği adamlarından biri olan Köse İbrahim Ağa, Naîmâ'nın Mora seferine çıkacak olan Sadrazamın başarısız olacağını ilm-i nücûma dayanarak yaptığı zayıçelerden çıkardığını, bunu sağda solda ifade ettiğini iddia ederek, Paşayı, Naîmâ üzerine kıskırtmıştır. Bunun üzerine Anadolu muhasebeciliği görevinden tekrar alınan Naîmâ, Damat Ali Paşa ile Mora seferine götürülmüştür.³⁸

İlmi nücûma olan merakı ve yaptığı istihraçlar, onun düşmanları tarafından aleyhine kullanılmasına rağmen ilm-i nücûmdan da vazgeçmediğini 1712 yılında Sultan III. Ahmed'e (1703-1730) sunulan bu risaleden³⁹ de anlamaktayız.

Naîmâ'nın bu risalesinin (her ne kadar yazar böyle bir bölümlenme yapmamış olsa da risale genel olarak değerlendirildiğinde bu sonuca ulaşılmıştır.) üç kısımdan oluştuğunu söyleyebiliriz. Birinci kısmında müneccimlere yöneltilen eleştirilerin sebepleri üzerinde durulmuş sonra içinde bulunulan yılda meydana gelmesi muhtemel olayların nasıl tespit edildiği ve bu yapılan tespitlerin gelecekte haber verme niteliği taşımadığı, dolayısıyla İslam'ın genel prensiplerine aykırı olmadığı basit kıyaslarla açıklanmaya çalışılmıştır. Naîmâ'ya göre söz konusu bu tahminler gezegenlerin konumu ve dönemin padişahı Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) doğum haritasından yola çıkarak, ahkam kitaplarında yazılı olan kurallar çerçevesinde yapılmıştır. Naîmâ, devamında, bu ilmi tam bilmeyenlerin ve istedikleri makamlara ulaşamayan dolayısıyla devlete kırgın ya da düşman olan bazı kişilerin, halkı korku ve dehşete düşürmek için toplumda felaketin habercisi kabul edilen ay ve güneş tutulmalarından sonra “çok kanlı savaş çıkacak”, “büyük deprem olacak” gibi bir takım aslı astarı olmayan haberler yaydıklarını ifade etmiş, bu haber yayanların da ciddiye alınmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁰ O, halkın bu tür haberleri işitmeye ve yaymaya meyilli olduğu belirttikten sonra, bu işle görevli müneccimbaşının yaptığı çalışmalar sonucu ulaştığı hayırlı ve güzel sonuçları padişaha sadakatin bir göstergesi olarak bildirmeleri gerektiğini belirtmiş, olumsuz haberlerin ise yorumlanmamasını istemiştir.⁴¹ Zaten devlet kendisini müneccim olarak tanıtip yalan birtakım haberler yayanların tespit edilip gerekli işlemlerin yapılması için emirler çıkarmış,⁴² buna rağmen bu işe tevessül edenlere de çeşitli yaptırımlar uygulamıştır.⁴³ Yine ilm-i nücûma ait kitapların kötü niyetli kişilerin eline geçmesinin önlenmesi için bu işin eğitimini almış kişiler vefat ettikten sonra kitaplarına el konulması için yazılar gönderilmiştir.⁴⁴

³⁷ M. Cavid Baysun, “Naîmâ”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 9/44-45.

³⁸ Baysun, “Naîmâ”, 9/45.

³⁹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları* [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26.

⁴⁰ BOA, [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 2A.

⁴¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları* [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 2A-2B.

⁴² Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Abdülhamid I* [AE.SABH.I], No. 18, Gömlek No. 1553; Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayun* [HAT], No. 1442, Gömlek No. 59263.

⁴³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Dahiliye* [C.DH], No. 246, Gömlek No. 12279.; Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Osman III* [AE.SOSM.III], No. 20, Gömlek No. 1331.

⁴⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri* [A.DVNS.MHM.d], No. 49, Gömlek No. 154.; Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri* [A.DVNS.MHM.d], No. 52, Gömlek No. 356.

Yazar ahkam bilgisine nasıl ulaştığını da anlatmaktadır. Ona göre ulaşılan bilgiler Allah'ın kudret ve iradesiyle hareket eden yıldız ve gezegenlerin sistematik döngüsünden yola çıkarak İdris Peygamber devrinden beri tecrübe edilmiş, delille ispatlanmış bilgiler olup, İlahi bilgiye ulaşma ya da gelecekte haber verme kabilinden değildir.⁴⁵ Bu bilgilere sahip olan kişiler bunun gelecekte haber verme olmadığını bilirler. Nasıl ki kışın bir kimse baharda zahireler, reyhanlar bitecek, yaz başında narlar çiçek açacak dese, değişik mevsimlerde meydana gelecek olayları zamanından önce bildirirse nasıl ki, bir denizci çıkan rüzgar ve havada gördüğü bulutlardan yola çıkarak bu gece fırtına çıkacak deyip haber verse ve o gece fırtına çıksa, nasıl ki çok maharetli bir hekim hastayı muayene edip yeme içmesinden, ilaçlara verdiği tepkilerden yola çıkarak hastanın sıhhat bulacağını ya da öleceğini söylese ve durumun genellikle böyle gerçekleşmesi gelecekte haber verme değilse, aynı şekilde ahkamlarda yapılan tahminler de gelecekte haber verme değildir. İlm-i nücûm bir takım emare ve işaretlerden yola çıkarak gerçekleşmesi muhtemel sonuçlara varmaktadır. Bu ilim için yalan yanlış bilgilerle gerçeğin üstünü örtmek “gelecekte haber veriyorlar” diyenlerin itirazları dinlemeye değer değildir. Bazen eksik alet ve etraflı ve derin bilgiye sahip olmayan müneccimlerden dolayı ahkam ile olaylar aynı çıkmaya da bilir. Müneccimlerin her dedikleri çıkmadığı için bu ilmi terk etmek de doğru değildir. Yukarıda belirtilen usulle elde edilen bilgilerin tekrar tekrar gözden geçirilmeli ve bunların doğruluğa en yakın olarak görünenleri düzenlenip Sultanımız hazretlerine sunulmalıdır.⁴⁶

Bu girişten sonra Naîmâ, ikinci bölüm olarak addedebileceğimiz ahkama geçmiş ve bazı çıkarımlarda bulunmuştur. Ahkamlar kalıplaşmış ifadelerden oluşmuştur. Bir ahkamdan beklenen, yıldız ve gezegenlerin hareketlerinin gözlemi üzerine yapılan yorumlar olsa da müneccimler sarayın beklentilerini göz ardı etmemiş öne çıkan olayları da kayda geçmişlerdir.⁴⁷ Naîmâ'nın çıkarımları şu şekildedir:

- Sultanın sağlık durumu iyi olacaktır. Ona çokça dua edenlerin varlığı sayesinde, vücudu tazeliğini dinçliğini daha uzun seneler koruyacaktır. Padişah, iktidarını mutlu ve huzurlu bir şekilde sürdürecektir. Buna delil olarak görülen salih rüyaların varlığından da bahsedilmiştir. Osmanlı'nın çeşitli dönemlerinde rüyaların takip edildiği bilinmektedir.⁴⁸ Yine devamında Naîmâ, Sultanın, kendileriyle sohbet etmekten keyif aldığı, gönlünü dinlendiren ihlaslı kişilerden ve sohbet yapılan mübarek mekanlardan bahseder.⁴⁹ Buradaki sohbetler akla III. Ahmed'in (1703-1730) iktidarının ilk dönemlerinde düzenlemeye başladığı huzur sohbetlerinin ve nöbetleşe yapılan helva sohbetlerinin 1712 yılında da devam ettiğini getirmektedir.

⁴⁵ Müneccimler ya da günümüzdeki ifadesiyle astrologlar, astroloji ilminin kurucusu olarak Hz. İdris (AS) kabul ederler. Remil ilmi, heyet, nücûm, hesap, tıp, nebatların sırları, garip sanatlar, yazı yazmak, dikiş dikmek, terazi kullanmak gibi meslek ve sanatları Hz. İdris icat etmiştir. Yıldızlar ve hesap ilmiyle ilk meşgul olan kişi olduğu için Yunanlı hakimler ona “Hermesü'l-hakîm” (Hermesü'l-Herâmise) demişlerdir. İslami kaynaklarda üç Hermes'ten söz edilmekte olup her biri değişik özelliklere sahiptir. Bunlar Hermes (Hermesü'l-Herâmise), gökler hakkında bilgiye sahip olan ve insanlara tıp konusunda bilgiler veren ilk insandır. Detaylı bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, “İdris”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 20/478-480.

⁴⁶ BOA, [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 2B-3A.

⁴⁷ Kırkoğlu - Özen, *Sultan ve Müneccimi: 18. Yüzyıl Osmanlı Sarayında İlm-i Nücûm*, 99.

⁴⁸ Muhammet Okudan, “Osmanlı'da Rüya: Beklenti ve Kehanet (Genel Bir Değerlendirme)”, *History Studies* 5/12 (Ekim 2020), 2627.

⁴⁹ BOA, [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 2A.

- Bu yıl Sultan birçok kraldan elçiler beraberlerinde çeşitli ve ilginç hediyeler ile gelecektir.⁵⁰ Özellikle Prut zaferi, İsveç kralının ülkesine dönmesi, Ruslarla yeni bir savaşın çıkma ihtimali gibi konuların gündemde olduğu dönemde gerçekten de çeşitli elçiler İstanbul'a gelmişlerdir. Ve adet olduğu üzere bu elçiler yanlarında çeşitli hediyeler getirmişlerdir.
- Deniz kıyılarında Sebt boğazından Anadolu sahillerine kadar olan Arap ve Berberi coğrafyasında bir takım iç çatışmalar meydana gelecektir. Özellikle Fas'ta Berberi ve Araplar arasında Mısırda ise çeşitli kabiller arasında çatışmalar çıkacak, bunun üzerine bu toprakların ileri gelenleri padişahant, topraklarında nizamın tekrar sağlanması için yardım istemek üzere İstanbul'a geleceklerdir.⁵¹
- Arabistan'da küçük bir ayaklanma çıkıp sevinç içerisinde olan hacıların korkmalarına neden olabilir. Bununla beraber fazla zarar ortaya çıkmadan bu ayaklanma kendiliğinden son bulacaktır.
- Serhaddi İslamiyye'de bazı devletler ile kafir devletlerin çoğunda kuraklık ve kıtlık baş gösterebilir. Osmanlı devletinde ise bolluk ve özellikle tahıl rekoltesi yüksek olacaktır. İşte bu bol mahsulattan Padişah Efendimiz onlara yardım edecek, onları açlıktan kurtarıp hayır dualarını alacaktır.⁵²
- Komşu ülke krallarından biri ile kuzey ülkelerindeki krallardan biri ölebilir.⁵³
- Bu yıl Sultanımız bir iki çocuk sahibi daha olabilir.⁵⁴
- Yılın ikinci yarısında deprem ve yangın alametleri görülmektedir. Ancak bunların gerçekleşme ihtimali gerçekleşmeme ihtimalinden daha yüksektir.⁵⁵
- Son olarak Naîmâ "mazhar-ı nazar ikrâm idüb bir rütbe-i rafî'aya nâil itmege delîl vardır" diyerek daha yüksek bir makama atanmak isteğini belirtmiş, *la ya'lemu'l-ğaybe illallah* diyerek risaleyi bitirmiştir.⁵⁶

Üçüncü bölümde Naîmâ, ülkenin içerisinde bulunduğu sosyal siyasi ve ekonomik buhranlarla önceden yaşanmış ve tekrar etmesi muhtemel yani alarm veren konulara değinmiştir. Yazar savaş risklerinden ve imparatorluğun çeşitli coğrafyalarında yaşayan farklı etnik guruplar arasında çıkabilecek çatışmalar konusunda bir nevi padişahı uyarılmış, devletin aksayan yönlerinin düzeltilmesi için önerilerde bulunmuştur. Yani bu bölümü bir nevi nasihatname/ıslahatname gibi düşünülebiliriz. Bilindiği üzere devletlerin gerileme ve dağılma dönemlerinde devletin merkezi otoritesinin yeniden kurulması ve aksayan yönlerinin ortaya çıkarılması ile ilgili bir rapor hazırlanıp çözüm önerileriyle birlikte devlet adamlarına sunulmaktaydı.⁵⁷

⁵⁰ BOA, [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 2A.

⁵¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları* [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 4B.

⁵² Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları* [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 5A-5B.

⁵³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları* [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 6A.

⁵⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları* [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 6B.

⁵⁵ BOA, [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 6B.

⁵⁶ BOA, [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 6B.

⁵⁷ Koçibey'in risaleleri, Ayn Ali Efendi'nin *Kavânî-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân'ı* Lutfî Paşa'nın *Âsafnâme'si*, Nahîfî'nin *Nasihatü'l-vüzerâ'sı*, Avni Ömer Efendi'nin *Kânûn-ı Osmânî Mefhûm-i Defter-i Hâkânî'si* Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Nesâyhü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ'sı* bu türden eserlerdendir.

Bu konuyla karşımıza çıkan ilk uyarı ordu ile ilgilidir. Naîmâ, risalede bazı zaruri gerekçeler dolayısıyla ordunun sefere hazırlanması ve seferberlik emri çıkarılması gibi hususların üzerinde durmuştur.⁵⁸ Öyle anlaşılıyor ki Prut barış anlaşması ve anlaşmanın uygulamasında ortaya çıkan aksaklıklar ahkama yansımıştır. Risalede ifade edilen zaruri gerekçeler muhtemelen Rusların anlaşma maddelerine tam uymamaları, Azak'taki kalelerini yıkmamaları gibi sebepler olmalıdır. Bu nedenlerden dolayı savaş durumu belirmiş orduya gerekli hazırlıkların yapılması için talimat gönderilmiştir. Ordunun güçlü, askerinin moralinin yerinde olması karşı tarafın geri adım atmasına neden olmuş, bunun üzerine savaştan vazgeçilmiştir.

Sonraki aşamada ise Naîmâ bir danışman gibi imparatorluğun merkez ve taşrasında meydana gelen olumsuzluklardan ve bu olumsuzlukların giderilmesi için neler yapılması gerektiğinden bahseder. Buna göre: Halk arasında huzursuzluğa neden olan sorunların ortadan kaldırılması için bütün vatan sathına padişah tarafından emirler gönderilip, memleketin tamiri ve halkın refahı için gerekli tedbirler alınmalıdır. Taşrada, Padişaha olan bağlılıklarında kusur gösteren, toplanan vergilere el koyan bazı yöneticiler vardır. Bu tür şikayetleri teftiş etmek, akabinde düzeltmek için gönderilen vekiller ise korktuklarından gerekli tedbirleri alamamışlardır. Bunun için şikâyete konu olan mahallerde yeniden yönetici görevlendirmeleri yapılmalıdır. Yine bazı yöneticilerin kayıtsız davranmalarından dolayı fırsat kollayan bir kısım meslek erbapları bugünkü anlamda enflasyon ve üretim maliyetlerinin artması, paranın değerinin düşmesi gibi sebepleri ileri sürerek sürekli fiyatları artırmaya çalıştıklarına dair duyumlar alınmaktadır.⁵⁹ Bu gibi durumların önlenmesi ve halkın refah düzeyinin artırılması için denetim mekanizmaları çalıştırılmalıdır. Çıkan sonuçlara göre bu olumsuzlukların giderilmesi için tedbir alınmalı, vergisini ödemeyenlerden tahsilat yapılarak mahrumlar için harcanmalıdır. Böyle fırsatçı insanların haklarından gelindikten sonra işler düzelecektir. Bütün bunları saydıktan sonra, yöneticilerin insanlara merhametli ve eşit davranmaları için buyruk, ıslah olmuş mahkumlar ve günahsızlar için de af çıkarılmasını önermiştir.⁶⁰ Halk ile ilgili bu görüşlere müteakiben devletin asrın gerekliliğine uygun yeniden yapılandırılmasını, vatana, millete faydalı olacak ilimler ve askeri teknolojiler üzerinde çalışmalar yapılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur.⁶¹

Naîmâ'nın üzerinde durduğu ve tedbir alınmasını önerdiği diğer bir konu ise donanmanın güçlendirilmesi ve korsanlıkla mücadele edilmesi idi. Öyle anlaşılıyor ki bu risalenin yazıldığı dönemde de donanmanın yetersizliği ve Osmanlı'nın yönetim anlayışında emanet kabul ettiği Müslim, Gayrimüslim vatandaşlara ve ticari gemilere yapılan saldırılar gündemdeki yerini korumaktadır. Naîmâ da bu konuda padişahı bilgilendirme ihtiyacı duymuş olmalıdır. O, Akdeniz'e gemiler gönderilmesini burada denizciliğin her alanında uzmanlaşmış kişilerin gemilere alınmasını ancak bunu yaparken ganimet için savaşanlar ile savaş sırasında tembellik edip fayda sağlamayacak olanların ise istihdam edilmemesini önermiştir. Devamında özellikle ticaret gemilerine saldıran korsan gemilerinin kökünü kazımak için ferman çıkarılmasını ve yakalanan korsan gemilerinin Tersaneyi Amire'ye çekilip zincirlenmesini, personelinin ise esir edilmesini teklif etmiştir. Yine Naîmâ'ya göre devlet adına çalışmalarına rağmen sürekli taraf değiştirerek gasp ve yağma suçuna bulaşanlarla, insanlara eziyet edenlerin ve kaptanların emirlerini dinlemeyip edepsizlik yapanların azledilip sultanın emri ile cezalandırılmaları, önde gelenlerinin ise ortadan kaldırılmaları gerekmektedir.⁶²

⁵⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları* [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 3B.

⁵⁹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları* [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 5B.

⁶⁰ BOA, [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 6A.

⁶¹ BOA, [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 6A.

⁶² Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları* [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 4B.

Denizcilikle ilgili uyarılarından sonra Naîmâ, Anadolu'nun Güneydoğusu ile Irak coğrafyasında dağda yaşayan ve boyunduruk altına alınamayan Kürt aşiretleri, bedevi Araplar ve konar göçer Türkmenlerin yerleşik halk ve kervan ticareti ile uğraşanlara yapmış oldukları eziyet ve zulümlere de değinmiştir. O, çözüm olarak yağma ve çapul faaliyetlerine katılan grupların elebaşlarının yakalanıp idam edilmesini diğerlerine de gerekli cezaların verilmesini önermiştir.⁶³

Naîmâ'nın üzerinde durduğu diğer bir konu ise taşradaki yöneticilerin yetersizliğidir. O, merkezdekilerin aksine taşradaki bazı devlet görevlilerinin kendilerinden beklenen görevleri layıkıyla yerine getirmedikleri ve padişaha vefasızlık yaptıklarını "Sadıkane ve cansiperane hizmet etmeleri ümidiyle iltifat gören bendelerden çoğunlukla vefa görmediği", cümlesiyle ifade etmiştir. Liyakatsiz bu yöneticiler bazı memleketlerden gelecek vergileri İstanbul'a göndermedikleri gibi, halktan zorla fazla vergi topladıklarını ifade etmiş bunun önüne geçilebilmesi için de teftiş edilmeleri gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁴

Naîmâ, *Ravzatü'l-Hüseyn fi hulâsati ahbâri'l-hâfikayn* adlı eserinde de bu hususların üzerinde durmuştur. Kısaca *Naîmâ Tarihi* olarak adlandırılan bu eserde devletteki bozulmayı Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra gelen padişahların yetersizliğine, yönetimde istikrarın bir türlü sağlanamamasına, ulema sınıfına dahil olabilmek için neredeyse sadece okuma yazma bilmenin yeterli görülmesine bağlamıştır. Sokullu'dan sonra vezirlerin ve üst düzey yöneticilerin arasında birbirlerine karşı iftira atması, parayla makam satın alanların harcadıkları para ve daha fazlasını kazanmak için halka yeni haksız vergiler yüklemesi zulüm ve haksızlık yapmaları bunun sonucu olarak da halkın kırsal alanları terk edip ekip biçmekten vazgeçmesi ve şehir merkezlerine yönelerek buradaki asayiş bozmalarına neden olmuştur.⁶⁵

Sonuç

Müslümanlar, İslam'ın erken dönemlerinden beri temel ibadetlerini yerine getirebilmek için astronomi ilmiyle uğraşmışlardır. Zamanla astroloji, astronominin bir parçasıymış gibi tanımlanmaya başlanmış, geleceğin bilgisine sahip olmak isteyen bazı yöneticiler müneccimlerden kendileri için ahkam risalesi hazırlamalarını istemiştir.

Osmanlı Devleti zamanında bu işle uğraşan müneccimbaşılık kurumu oluşturulmuştur. Temel görevleri takvim, ahkam takvimi, imsakiye ve zayıçe hazırlamak olan müneccimler başlangıçta temel bazı dersleri alan ve bu konulara ilgi duyan kişiler istihdam edilirken zamanla müneccim yetiştirmek için bir mektep kurulmuş hatta Avrupa'ya öğrenciler eğitim almak için gönderilmişlerdir.

Müneccimbaşları ibadetlerin yerine getirilme zamanı ile ilgili bariz bir hata yapmadıkları sürece görevlerini emekli olana kadar ya da vefat edene devam ettiriyorlardı. Birkaç müneccim ise tahttaki padişahın ölüm tarihini bildikleri iddiasıyla halk ve yöneticiler arasında şöhret bulmuşlardır. Yalnız gerçekten padişahın ölüm tarihini bilip bilmedikleri konusunda detaylı bir inceleme yapılmamış, bu bilgiler efsaneleşmiş bir bilgi olarak günümüze kadar gelmiştir.

⁶³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları* [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 5A.

⁶⁴ BOA, [TS.MA.e], No. 1298, Gömlek No. 26, 5B.

⁶⁵ Detaylı bilgi için bk. Zeki Arslantürk, *Türk Sosyoloji Tarihinde Nâimâ'nın Yeri ve Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1979); Nâ'imâ Mustafa Efendi, *Târih-i Nâ'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fi Hulâsat-i Ahbâri'l-Hafikayn)*.

Müneccimbaşılık kurumunda çalışmamasına rağmen ilmi ahkamı nücuma meraklı olan bazı kimseler ahkam hazırlayarak bunları padişahlara sunmuşlardır. Bu kişilerden biri de Osmanlı Devleti'nin vak'anüvislerinden Naîmâ'dır. Naîmâ hazırladığı risaleyi Sultan III. Ahmed'e (1703-1730) sunmuştur.

Risalenin giriş kısmında ahkam takvimi hazırlamanın dine mugayir bir durum olmadığını belirtmiştir. Çıkarımları iddiasızdır. Milyonlarca kilometrekarelik bir alanda deprem ve yangın alametlerinin görüldüğünü söylemesi, peşine de bunların gerçekleşme ihtimalinin gerçekleşmeme ihtimalinden daha düşük olduğunu ifade etmesi buna en güzel örnektir.

İkinci olarak üzerinde durduğu husus ise devletin yeniden ihtişamlı günlere ulaşması için yapılması gerekenlerdir. Aslında yazar, herkes tarafından bilinen ancak düzeltilmesi için pek de çaba harcanmayan devletin aksayan yönlerini bir kez daha padişaha bildirmiş, üstü kapalı olsa da halka zulmedenlerin cezalandırılması gerektiği ifade etmiştir.

Naîmâ'nın bu risalesi diğer ıslahatnamelerin bir benzeri gibidir ve önemli ölçüde tarihi gerçeklikle örtüşmektedir. Bununla birlikte Naîmâ, af çıkarılması, hayat pahalılığı, eşkıyalığın önlenmesi gibi yaşadığı dönemdeki problemlere de değinerek bunlara somut çözüm önerileri sunmuştur.

Islahatnamelerde ve bu risalede üzerinde durulan konulardan biri de devlet kademelerine yapılacak atamalarda liyakatin esas alınmasıydı. Ancak, liyakatin ne olduğu, kimlerin liyakatli sayılacağı konusunda pek de durulmamıştır. Üstüne üstük bunu dile getirenlerden Naîmâ direkt olmasa da dolaylı olarak üst düzey bir devlet görevine atanmak istediğini belirtmiş, aynı şekilde ıslahatname yazarlardan Gelibolulu Âlî de beklediği üst düzey bir göreve atanamayınca böyle bir göreve atanmak için talepte bulunmuştur.

Risalede Naîmâ taşradaki yöneticileri eleştirmiş, merkezde bulunan üst düzey devlet adamları için ise işin ehilleri nitelendirmesini yapmıştır. Hem bu ifadeden hem de yazılmış bazı ıslahatnamelerin müelliflerinin isimlerini risalelere yazmamalarından üst düzey yöneticilerin gazabına uğrama endişesi taşıdıkları söylenebilir.

Naîmâ'nın bu risalesinde ve aynı dönemde yazılan bu tür eserlerde genellikle devletin gerilemesinin iç sebepleri üzerinde durulmuştur. Coğrafi keşifler, yeni ticaret yollarının keşfi, Avrupa'daki zihni dönüşüm gibi konular üzerinde ise görüş beyan edilmemiştir.

Her ne kadar Sultan III. Ahmed 1713 yılında bir adaletname yayımlasa da bu risalenin devrin padişahı tarafından dikkate alınıp alınmadığı konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Kaynakça

- Aksoy, Ceren. *Tercüme-i Ahkâm-ı Nücûm (Giriş-İnceleme- Transkripsiyonlu Metin)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Arslantürk, Zeki. *Türk Sosyoloji Tarihinde Naîmâ'nın Yeri ve Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1979.
- Aydüz, Salim. "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi". *Bellekten* 70/257 (01 Nisan 2006), 167-264.
- Aydüz, Salim. *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık ve Müneccimbaşılar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Baysun, M. Cavid. "Naîmâ". *İslam Ansiklopedisi*. 9/44-49. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.

- Beydilli, Kemal. "Mustafa III". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/280-283. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Abdülhamid I [AE.SABHI]*. No. 18, Gömlek No. 1553. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Osman III [AE.SOSM.III]*. No. 20, Gömlek No. 1331. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 49, Gömlek No. 154. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d]*. No. 52, Gömlek No. 356. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Dahiliye [C.DH]*. No. 246, Gömlek No. 12279. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Maarif [C.MF]*. No. 134, Gömlek No. 6665. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümayun [HAT]*. No. 14, Gömlek No. 576. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümayun [HAT]*. No. 1442, Gömlek No. 59263. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrâde-i Dahiliyye [İ.DH]*. No.16, Gömlek No. 2826. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Tahrirat [HR.TH]*. No.196, Gömlek No. 14. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*. No. 731, Gömlek No. 53. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*. No. 531, Gömlek No. 28. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*. No. 790, Gömlek No. 25. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*. No. 807, Gömlek No. 49. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*. No. 1298, Gömlek No. 26, 2A. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*. No. 1298, Gömlek No. 26, 2A-2B. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*. No. 1298, Gömlek No. 26, 4B. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*. No. 1298, Gömlek No. 26, 5A-5B. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*. No. 1298, Gömlek No. 26, 6A. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*. No. 1298, Gömlek No. 26, 6B. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*. No. 1298, Gömlek No. 26, 3B. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*. No. 1298, Gömlek No. 26, 5B. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*. No. 1298, Gömlek No. 26, 4B. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları [TS.MA.e]*. No. 1298, Gömlek No. 26, 5A. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Dalkırdan, Tuğçe. *Osmanlı'da İlm-i Nücum ve Müneccimler (1580-1839)*. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dukas. *Bizans Tarihi*. çev. Vladimir Mirmiroğlu. İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1956.

- Fehd, Tevfik. "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/124-126. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. "İdris". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/478-480. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Kâtip Çelebi - Aycibin, Zeynep. *Fezleke: Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.
- Kazancıgil, Aykut. *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 1. Baskı., 2007.
- Kırkoğlu, R. Hakan - Özen, Saadet. *Sultan ve Müneccimi: 18. Yüzyıl Osmanlı Sarayında İlm-i Nücûm*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Kırkoğlu, Remzi Hakan. *İlm-i Nücûm ve Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Sarayındaki Rolü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Koç, Gülçin Tunalı. *Sadullah el-Ankaravi: Bir Osmanlı Münecciminin Gündelik Endişeleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Morkoç, Esmâ Özçelik. *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık ve Müneccimbaşı Hüseyin Efendi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Muttakî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdîhân Ali el-. *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-aqvâl ve'l-efâl*. 20 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Nâ'imâ Mustafa Efendi. *Târih-i Nâ'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fi Hulâsat-i Ahbârî'l-Hafıkayn)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, 2014.
- Nev'izade Atai. *Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri: Hadaiku'l-Hakaik Fi Tekmileti'ş-Şakaik*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Okudan, Muhammet. "Osmanlı'da Rüya: Beklenti ve Kehanet (Genel Bir Değerlendirme)". *History Studies* 5/12 (Ekim 2020).
- Özkaya, Yücel. *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1., 2008.
- Tâcîzâde Cafer Çelebi. *Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi: Tâcîzâde Tuğrâyî Ca'fer Çelebi Münşeâtından / Mukaddime Halis*. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmânî Şirketi, 1331. <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=243613&dkymId=421>
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Halil Hamid Paşa". *Türkiyat Mecmuası* 5 (1936), 213-268.
- Vakainüvist Mütercim Asım Efendi. *Asım Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul, Cerideihavadis Matbaası., 1284. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/33>
- Velioğlu, Menderes. *Müneccim Riyâzî Ali Çelebi'nin Hayatı, Telifâtı ve Muhallefâtı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.